

בענין פטור עבד במצות ק"ש

במשנה ברכות (דף כ) תנן: נשים ועבדים פטורין מק"ש ומן התפלין, ובגמ' שם: ק"ש פשיטא, מצות עשה שהזמן גרמא היא, וכל מצות עשה שהז"ג נשים פטורות. ובירושלמי שם: עבדים מנין שנאמר שמע ישראל ה' א-לקנו ה' אחד, את שאין לו אדון אלא הקב"ה, יצא העבד שיש לו אדון אחר. (מובא בבבאור הגר"א אר"ח סי' ע).

ותימה להירושלמי, למה לו טעמא דעבדים פטורין מגזה"כ דה' אחד את שאין לו אדון אחר, תיפוק ליה דפטורין משום דהוי מצות עשה שהז"ג, ועבדים פטורין. ועיין בקומץ המנחה (מצוה ת"כ) שהביא מספר סמיכת חכמים דנ"מ לענין חצי עבד חצי בן חורין דאף הצד בן-חורין פטור. וכמו שמצינו בגמ' חגיגה דף ד' דאמרינן דעבד פטור מראיה דכתיב האדון וגו' פרט לזה שיש לו אדון אחר. ומקשה הש"ס, בלא"ה הוי ז"ג, ומתרץ בחציו עבד וחציו בן חורין למשנה ראשונה, דפטרו הכתוב אף לצד חירות, כיון שיש לו אדון אחר. אם כן הה"נ לענין ק"ש. וכן הוא בהגהות רע"א (אר"ח סי' ע) עיי"ש.

ונראה דעוד נ"מ איכא להירושלמי, דחלוק דין פטירא משום מצות עשה שהז"ג מפטור מגזה"כ ד"ה אחד - את שאין לו אלא אדון אלא הקב"ה, דאי פטירא הוי משום ז"ג הרי אם קיים המצוה וקרא ק"ש אף שהוא פטור, מ"מ יש לו קיום מצות ק"ש, שהרי לר"ת אף דנשים פטורות ממצות עשה שהז"ג אבל אם קיימו המצוה מברכות. הרי להדיא דיש להם תורת קיום המצוה ואף להרמב"ם (פ"י מסוכה ה"ג) דסבר דאין מברכות, יש להסתפק אם זהו משום דסבר דאין להם קיום המצוה כיון שפטורות, או דסברי דאף דיש להם קיום המצוה מ"מ אין מברכות דהברכה תלוי' בחיוב, שאינן יכולות לומר וצונו (כן שמעתי ממור"ר מרן הגרי"ד סולוביצ'יק שליט"א). אבל להירושלמי דעבדים פטורין מגזה"כ דשמע ישראל וגו', כיון שיש להם אדון הרי זה אינו רק פטור, אלא הפקעה מן המצוה ועל כן גם אם יקראו ק"ש אין בזה משום לתא קיום כלל.

והנה עיין בשו"ע אר"ח (סי' ע' סע' א) וז"ל: נשים ועבדים פטורים מק"ש מפני שהיא מ"ע שהזמן גרמא ונכון הוא ללמדם שיקבלו עליהן עול מלכות שמים. וברמ"א שם כתב: ויקראו לפחות פסוק ראשון ובביאור הגר"א כתב שהוא לחומרא בעלמא דלא כאהל מועד שכי' דחייבות, שבגמ' לא משמע כן. ולכאורה דאנן מחמירין דאף נשים אומרות ק"ש ולפחות פסוק ראשון, היינו דאף שפטורות

מ"מ מתקיים על ידי אמירתן קיום של ק"ש ושל קבלת עול מלכות שמים, הרי מזה דגם בעבדים יש קיום של ק"ש. וזהו להבבלי דנתן הטעם דעבדים פטורין מפני שק"ש הוי מ"ע שהז"ג. אבל נראה דלהירושלמי אין קיום כלל באמירת ק"ש ע"י עבדים. ולכן אין בזה מצוה אפי' בתורת חומרא ללמדם לומר ק"ש.

והנה שמעתי ממו"ר מרן הגר"ד שליט"א דגם לטעם הפטור מצד מ"ע שהז"ג מ"מ חלוק דין פטורא דנשים במ"ע שהז"ג מזה דעבדים. דנשים פטורות הוי פטורא מגזזה"כ, אבל בקדושת ישראל שלהן הרי שוות נשים לאנשים. אבל עבדים מה דפטורין ממ"ע שהז"ג (אף דנלמד מנשים) הרי חסר בעצם קדושת ישראל של העבד. וראיה לדבר, שהרי הרמב"ם סבר דעבד כנעני שנשחתר צריך טבילה מדאורייתא. הרי שע"י זה שנעשה בן חורין נתעלה לקדושת ישראל ולכן בעי טבילת גירות מחדש מדאורייתא. ולכן מה דעבד פטור ממ"ע שהז"ג אין זה פטורא בפ"ע אלא דלענין מ"ע שהז"ג הרי חסר בקדושת ישראל שלו ולכן אפילו אם עשה המצוה אין הוא בגדר קיום כלל שהרי לענין מ"ע שהז"ג אינו כישראל. משא"כ נשים דאף דפטורות ממ"ע שהז"ג אבל בקדושת ישראל שלהן הרי שוות לאנשים ולא חסר בקדושתן כלל ולכן אם עשו המצוה יש בידם קיום המצוה.

והנה לפ"ד מו"ר הרי אין לתרץ מה שכתבנו שבעבד מצרכינן להירושלמי גזה"כ דשמע ישראל, דאין זה רק פטור אלא הפקעת קיום, שהרי גם בכל מ"ע שהז"ג אין קיום בעשיית העבד. ולפ"ד רבינו צ"ל דמה דמלמדן לעבד לומר ק"ש חומרא מיהא איכא, למרות שאין בזה קיום המצוה במצות ק"ש וקבלת עול מלכות שמים.

ולפ"ז יש להסתפק, אם יש קיום מצוה בזה שעבד ניח תפילין. ולפ"ד רבינו אם ניח עבד תפילין הרי לא יהיה בזה קיום כלל. ועיין בגמ' כתובות (דף כח): דעבד שהניח תפילין בפני רבו לא יצא לחירות וברש"י שם ולא אמרינן אי לאו דשחרריה לא הוה שביק ליה לנהוג מנהג בן חורין. עכ"ל, הרי מבואר דאין מנהג העבד להניח תפילין וכן מבואר בגמ' כתובות (דף צו). דאמר ריב"ל כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו חוץ מהתרת מנעל. אמר רבא לא אמרן אלא במקום שאין מכירין אותו [שהרואה אומר עבד כנעני הוא]. אמר רב אשי ובמקום שאין מכירין אותו נמי לא אמרן אלא דלא מנח תפילין, אבל מנח תפילין ל"ל בה (וברש"י שאין דרך עבדים להניח תפילין) הרי דאין מנהג העבדים להניח תפילין. והנה לפי שיטות בעלי התוספות, דנשים מברכות על מ"ע שהז"ג ויש בקיום בעשייתן מ"ע שהז"ג א"כ עבד נמי למה לא יניח תפילין ויברך שיקיים מצות תפילין אלא נראה מזה משום דלעבדים אין קיום בעשיית מ"ע שהז"ג, וחלוק דינם מנשים וכמו שביארנו. [ועיין בתוס' ד"ה אבל מנח תפילין לית לן בה. וז"ל: אע"ג דבשלהי האשה שנתארמלה תניא או שהניח תפילין בפני רבו לא יצא לחירות, מ"מ אינו רגיל להניח כל שעה עכ"ל. נראה דס"ל דעבדים מניחים, אבל לא כל שעה].

אבל עיין במכילתא פ' בא מסכתא דפסחא פרשה יז: דתניא מיכל בת כושי היתה מנחת תפילין, אשתו של יונה היתה עולה לרגלים, טבי עבדו של רבן גמליאל היה מניח תפילין. ומפשטות לשון המכילתא נראה דמשה נשים לעבדים, וכמו

שיש קיום הנחת תפילין על ידי מיכל, הה"ד לטבי עבדא דאם לא היה קיום כלל למה היה טבי מניח תפילין.

ועיין בגמ' עירובין (דף צו.) תניא מיכל בת כושי היתה מנחת תפילין ולא מיחו בה חכמים, ואשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בה חכמים. סבר לה כרבי יוסי דאמר נשים סומכות רשות. הרי מה דלא מיחו הוא משום דיש קיום בעשייתן נשים סומכות רשות [דאי אין קיום בעשייתן היה אסור ועיין שם בתורה מיכל בת כושי שכתב וז"ל נראה לפרש דטעמא למ"ד דלא הוי רשות משום דתפילין צריכין גוף נקי ונשים אין זריזות ליזהר, ועליה לרגל משום דמיחזי כמביאה חולין לעזרה, או משום ראיית פנים בעזרה שלא לצורך] ובגמ' כשהביאה הברייאת השמיטה מה דטבי הניח תפילין, ואפשר משום דחולק על זה שיש קיום בעשיית מ"ע שהז"ג ע"י עבד.

והנה בתרגום יונתן בן עוזיאל על הפסוק לא יהיה כלי גבר וגו' (דברים כב,ה) כתב לא יהיה גוללין דציצית ותפילין דהינן תקוני גבר על איתתא. ושיטת התרגום יונתן בן עוזיאל היא דלא כהגמ' בעירובין שהרי מיכל הניחה תפילין ולא מיחו בה חכמים. ונראה משום דסבר דאין נשים סומכות ואין קיים בעשייתן מ"ע שהז"ג דאי נימא דיש קיום המצוה בהנחתן תפילין הרי א"א לומר שתעבר על איסור כלי גבר כיון דיש קיום בעשייתן ואינן מיוחדים בתורת כלי גבר שאף לנשים יש קיום אף שאינן מחייבות אלא ע"כ דסבר דאין קיום בעשייתן מ"ע שהז"ג וביון שאין קיים בלבישתן, הרי תפילין וציצית מיוחדים רק לאנשים וחשיב "כלי גבר".

[אגב מה דאשת יונה עלתה לרגל והחמירה דוקא במצות עליה לרגל, נראה לפרש משום דמצינו בתוס' בסוכה (דף נ: ד"ה חד) שהביא מהירושלמי דיונה רוח הקודש שרתה עליו כשעלה לרגל בעת שמחת בית השואבה, דכשעלה לרגל לירושלים היה הדיוט וכשחזר לביתו מירושלים נתהפך לנביא, וכשראתה אשתו את הרושם שעשתה העליה לרגל על בעלה יונה החליטה שגם היא גם כן תעלה לרגל].